

Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

Herausgegeben von
Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier

Band 2013

Verlag Otto Sagner

München – Berlin – Leipzig – Washington, D.C.

IV. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen.

Die Ukraine aus globaler Sicht

Діалог мов – діалог культур.

Україна і світ

IV Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики

München

31. Oktober - 3. November 2013

Verlag Otto Sagner · München – Berlin - Leipzig – Washington, D.C.

2014

Bibliografische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Informationen sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

© 2014 bei Kubon & Sagner GmbH
Heißstraße 39/41 Friedrichstraße 200
80798 München 10117 Berlin

Telefon +49 (0)89 54 218-107
Telefax +49 (0)89 54 218-226
verlag@kubon-sagner.de
<http://digital.kubon-sagner.com>

Umschlaggestaltung: Christopher Triplett, Marburg
Druck und Bindung: Görlich & Weiershäuser, Marburg
Printed in Germany

Die in diesem Band veröffentlichten Beiträge geben die Meinung ihrer Verfasser oder Verfasserinnen wieder und nicht in jedem Fall die des Herausgebers, der Redaktion oder des Verlages.

Die Auslieferung für die USA übernimmt die Kubon & Sagner Inc., Washington D.C.

«**Verlag Otto Sagner**» ist ein Imprint der Kubon & Sagner GmbH
Alle Rechte vorbehalten

ISBN: 978-3-86688-498-4
ISBN (eBook): 978-3-86688-499-1

3. Советский энциклопедический словарь. (1989). Москва. Советская энциклопедия.
4. Сухомлинский В. А. (1979 – 1981). *Избранные педагогические сочинения*: в 3 т. Москва. Педагогика.
5. Сухомлинский В. А. (1979). *Избранные педагогические сочинения*: в 5 т. Киев. Радянська школа.
6. Сухомлинский В. А. (1963). *Нравственный идеал молодого поколения*. Москва. Академия педагогических наук РСФСР.
7. Сухомлинский В. А. (1979). *Павлышская средняя школа*. Москва. Просвещение.
8. Стенограма республіканської наради директорів сільських шкіл УРСР з питань перебудови роботи шкіл. (1961). Ф. 166, оп. 15, спр. 3050.
9. Стенограма республіканської наради по питанню поліпшення „Читанки” для 1 класу. (1969). Ф. 166, оп. 15, спр. 6795.

**“ПОКЛЯЛИСЬ БРАТАМИ БУТИ МИ НАВІК З МОСКВОЮ”:
МАРКЕРИ (ПСЕВДО)НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
ОСВІТЯН УРСР ДОБИ “ВІДЛИГИ” (1953–1964 РОКИ)**

Олександр Лук’яненко
(Україна)

У статті розкривається специфіка процесу створення псевдоукраїнської ідентичності в колективах вищої педагогічної освіти України доби “відлиги”. Матеріали розкривають етапи, умови та технології впливу на самоідентифікацію в педагогічних інститутах країни.

Ключові слова: українська національна ідентичність, десталінізація, вища школа, освітяни.

**"WE SWORE TO BE BROTHERS WITH MOSCOW FOREVER":
THE MARKERS OF (PSEUDO)NATIONAL IDENTITY OF TEACHERS
IN THE USSR DURING THE "THAW" PERIOD (1953-1964)**

Oleksandr Luk'janenko

The article deals with the specifics of the process of creating a pseudo Ukrainian identity for groups of teachers in Ukraine during the thaw-period. The materials used in the study reveal the different stages, conditions and technologies that affected self-identification in educational institutions across the country.

Keywords: Ukrainian national identity, de-Stalinization, higher school, educators.

Україна на 22-у році своєї незалежності досі стоїть на межі формування міцної, незламної національної самоідентифікації її громадян. Процес співвіднесення себе з цінностями своєї нації ускладнюється роками

тривалого колоніального статусу країни – офіційного та формального. У свідомості громадян, на телеекранах, у популярних виданнях ведуться постійні інтелектуальні війни: що вважати своїм, українським – історію Русі чи лише історію козацької держави? Чи варто шукати Україну в межах кордонів 1991 року чи, навпаки, орієнтуватися на поширення мови й мапи етнічних територій? Схожі питання поставали й у процесі національної ідентифікації освітян Української РСР доби десталінізації (1953–1964 рр.). Проте на більшість із них уже була готова відповідь у “відшліфованих” істинах корифеїв марксистсько-ленінської науки.

Національна проблема як така для великої радянської імперії не існувала. У майбутній світовій наддержаві мала б узагалі зникнути потреба подібного поділу, а з ним і пошуку витоків власного народу. Українська ж нація повністю втрачала будь-яке право на пошуки коріння, давнішого за свого північного сусіда. Так, історики педагогічних вишів навчали молодь, що велика російська нація зародилася “в боротьбі з монголами” (Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1. спр. 177, 75). Це часи стояння на річці Угрі – військових дій 1480 року між ханом Великої Орди Ахматом і великим князем московським Іваном III. Проте якщо російський народ бодай “заслужив” згадку про можливий початок власного шляху з надуманої колиски трьох братніх народів, знайти хоч би найменший натяк на витоки української нації в лекціях викладачів педінститутів, у їхніх наукових та публіцистичних творах чи в роботах студентів не вдалося. На тлі тих лекцій з історії нізвідки постає українське національне питання в роки Визвольної війни і так само захлинається на сторінках конспектів у роки Руїни та Північної війни. Вдруге українська національна проблема виринула в навчальних курсах лише в межах свого “кінцевого вирішення” Й. Сталіним (Архів Полтавського педуніверситу, ф. 1 (з/в), оп. 1956 (Рос. відділ) (М-Р), спр. 2182, 7).

У своєму дослідженні ми пропонуємо розглянути формування нової, часом псевдонаціональної свідомості колективів педагогічних вишів УРСР доби “відлиги” як цілісний процес, що має свої етапи, чітко розмежовані хронологічно та змістовно. Вплив на світогляд громадян відбувається шляхом використання владою обмеженої кількості технологій, які можуть дати результат лише в певних умовах, що склалися на момент десталінізації. Головними гравцями в цьому процесі виступають держава, суспільство та колективи педагогічних інститутів, які взаємодіють через ЗМІ, офіційні документи та неофіційне спілкування своїх членів. Змістом функціонування таких відносин є процес формування категорій національної самосвідомості колективів педінститутів. Для створення потрібного образу “національної ідеї”, влада користується низкою технологій. Так, комплекс заходів із заперечення національного державотворення став можливим в умовах проголошення Й. Сталіним форсованого об’єднання націй. Нівеляція національних героїв стала можливою на гребені посилення повоєнного протистояння, коли з новою силою піднялося питання “зради”, “мазеп”,

“петлюр“, “бандер“ тощо. І, зрештою, посилювало шельмування національної релігії – українського католицизму, греко-католицизму і навіть православ’я в його українському варіанті. До того ж в умовах епохи сталінського “схрещення мов“ зазнало іншого потрактування значення української літератури та внеску національних письменників у світову скарбницю словесної мудрості. Упродовж десталінізації (1953–1963 рр.) нами була відзначена суттєва змістова відмінність різних часових проміжків формування національної самосвідомості освітян. Це дало змогу говорити про існування принаймні трьох окремих етапів цього процесу: перехідний (1953–1955 рр.), основний формуючий (1956–1958 рр.) та пристосувальний (1959–1964 рр.). Перехідний період мав на собі печатку сталінського впливу на національну політику в суспільстві та країні. В основний період виокремилися головні властивості національної політики, притаманні “відлізі“, до яких суспільство почало пристосовуватися в третій, фінальний період десталінізації. Наслідком усіх цих заходів стало формування еkleктичного умовно-національного світогляду освітян. Поглянемо на формування окремих його елементів у хронологічній послідовності (Див. Додаток 5.1).

У перехідний період (1953–1955 рр.), попри голосні переконування у відсутності національної проблеми в СРСР, радянська влада продовжувала використовувати вищу школу як зброю на передовій боротьби за свідомість громадян. Але правди ніде діти було: українська незалежна ідеологія ще існувала. У цій війні влада достроково оголосила себе переможницею, а носіїв національної самосвідомості – “антирадянськими недобитками“ (Козьєв, 1953). У навчальні програми вишів країни після ХІХ з’їзду партії блискавично внесли зміни, які допомогли б знищити залишки впливу “українських буржуазних націоналістів“ і “безрідних космополітів“ (Постанова, 1953). В умовах формування нового наднаціонального світогляду до найзагрозливіших форм націоналізму були віднесені єврейський та український (Держархів Полтавської області, ф. Р-1701, оп. 1, спр. 392, 62–63). Тому не дивно, що коли на початку 1953 р. почалося передсмертне сталінське цькування євреїв у надуманій справі лікарів-убивць, принагідно обов’язково шельмували й українську національну ідею (Симоненко, 1953).

Приводом до чергового “прицільного удару“ по націоналізму стало відзначення 29-х роковин смерті В. Леніна 1953 р. (ХХІХ роковини, 1953). Педінститути від Глухова (Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 161, 2) до Кременця (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 90, 87) до знаменної для партії дати провели привселюдне розвінчання “буржуазних націоналістів всіх мастей“ (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 395, 35). Подібні заходи проводили в стандартній формі: без указування імен, без перерахунку злочинів, із пошуком ворога в невідомому напрямку. Абстрактність поняття дозволяла включати в нього багато складових, однією з яких була протидія зближенню народів у склад СРСР.

Саме в перехідний період штучно посилювалося утвердження єдності росіян та українців у зв'язку зі святкуванням 300-річчя Переяславської ради. На вулицях міст можна було почути частівки: *“Поклялись братами бути / Ми навк з Москвою, / Йдем, Росіє, ми до щастя / Разом із тобою”* (Лиманський, 1954). Не дивно, що в межах цієї клятви першочерговим завданням у підготовці до свята педагогічні вищі визначали боротьбу з будь-якими проявами буржуазного націоналізму (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 493, 1). Так, у квітні 1954 р. на одному із засідань Ученої ради Полтавського педінституту директор М. Семиволос натякнув колегам, що в окремих студентів фізико-математичного факультету було *“не все гаразд зі світоглядом”* (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 440, 95). На жаль, папір не в силах передати деталей того, що директор Полтавського педінституту охрестив терміном *“не все гаразд”*. Так само не відродити повного змісту того, що його колега з Київського педінституту згодом охарактеризував як *“засореність світогляду”* своїх вихованців (Держархів Київської області, ф. П-485, оп. 4, 21, 70). Відомо достеменно лише одне: вже через місяць після констатації *“хвороби світогляду”*, у квітні 1954 р., питання з *“незгодними”* в Полтаві вже не стояло, бо *“нездорові елементи”* виключили з навчального закладу.

Тож для першого етапу розвитку національного питання в стінах вищих характерне *поглиблення комплексу меншовартості українців та відчуття залежності від Росії за рахунок річниць історичних подій; використання трагізму Великої вітчизняної війни одночасно як об'єднавчого (цементування в єдиний радянський народ), так і репресивного фактора (релігія, регіоналізація та ідеологія); насильницьке утвердження вирішення національного питання; посилення боротьби з абстрактним українським буржуазним націоналізмом; приховування та тиха розправа над першими групами незгодних студентів.*

Зміни в процесі вирішення національної проблеми були започатковані ХХ з'їздом КПРС 1956 р. З цього часу держава офіційно почала відхід від канонів сталінщини. Однак до кінця не зцуралася цього спадку. Навпаки, після видатної партійної події аморфна боротьба почала поступово набувати чітких форм. Щонайперше у вищій школі повели наступ на тих викладачів, кого можна було звинуватити в неоднозначному ставленні до України та гострих питань її історії на кшталт питання зв'язку Й. Сталіна з голодомором 1933 р. (Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 3566, 22).

Звичайно, таких, як полтавський історик В. Костенко, котрий критикував Центральну Раду, Директорію та Гетьманат Скоропадського як *“чужоземне ярмо під вивіскою «самостійності» та «незалежності»* (Костенко, 1958), була більшість і їх не чіпали. Однак серед освітян Полтави все ж ходили чутки про *“антидержавні”* переконання в середовищі інститутських викладачів (Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4026, 6). У межах цього *“полювання на відьом”* на горіхи перепало викладачеві

Полтавського педінституту Л. Олійнику, який читав курс історії УРСР. Деталі зауважень до лектора нам не відомі, однак, відомі наслідки. Завідувач кафедри Г. Кулик звітував, що після XX з'їзду під колективним впливом інституту вдалося виправити перегини у викладанні курсу історії УРСР колегією (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 594, 15). Уже через рік після партійного “вправління мізків” на всеукраїнській конференції в Полтаві Л. Олійник з високої трибуни вихвалював щиросердну боротьбу народних мас Чернігівщини з австро-німецькими окупантами та *“їхніми прислужниками – буржуазними націоналістами”* Української Центральної Ради (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 598, 39).

У світлі таких фактів не дивно, що після “найліберальнішого” з'їзду КПРС національну історію українців продовжили з новою силою заміщувати історією партійною. На часі став черговий ідеологічний ювілей – 40-річчя з дня скликання I з'їзду КПУ 5 липня 1918 р. До цієї дати у вищих навчальних закладах рекомендували провести лекції та семінари, не даремно ж *“віками боровся український народ за своє національне і соціальне визволення”*, досягши його лише під крилом КПУ (Назустріч, 1958). Тоді ж вийшла постанова Міносвіти № 30-15 від 25.06.1958 р., у якій звертали увагу колективів педагогічних вишів на обов'язкову критику теорії “національного комунізму” в процесі святкування події (Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 269, 73). Націоналізм українців мав бути винищений упень, навіть якщо він сплітався з комуністичною ідеологією і був свого часу основою для розбудови молоді тоді ще УСРР.

На загальному фоні стискання партійних лещат навколо націоналізму в країні все ж відбувалися помітні зміни. Одна з них – реанімація загублених імен. На Всеукраїнській науковій конференції 1957 р., що проходила в Полтаві, перед науковцями УРСР Л. Олійник відкрито заговорив про вимогу нових підходів до оцінки заслуг перед партією несправедливо “опороченого” заступника Голови Раднаркому УСРР Ю. Коцюбинського, розстріляного за звинуваченням у керівництві діяльністю контрреволюційної організації “Український троцькістський центр” (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 598, 40). Незважаючи на те, що Ю. Коцюбинський був реабілітований ще 1955 року, історики педінститутів країни мовчали про нього у своїх лекційних курсах та наукових статтях. Л. Олійник порушив питання і про обережне використання в навчальних викладах терміна “ворог народу”, щоб не породжувати зайвих питань у студентської молоді. Хоч орієнтиром на конференції 1957 р. мали слугувати заклики утверджувати зміцнення братнього союзу та співпраці українців із великим російським народом, озвучені науковцям на початку наукових зборів (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 598, 33). Тому те, що говорив Л. Олійник, явно дисонувало із загальним настроєм зібрання. Можливо, цьому сприяло те, що влада почала лібералізацію сама. Після XX з'їзду було знято партійну

анафему з опальних опер “Велика дружба“, “Богдан Хмельницький“ і “Від щирого серця“. Причиною їх цькування широкому загалові було названо низький суб’єктивний смак Й. Сталіна та поганий вплив Л. Берії, Г. Маленкова та В. Молотова (Про виправлення помилок, 1958). У межах реабілітаційної кампанії викладачам вищої школи часом було важко проводити заняття “на новий лад“. Політичне обілення колишніх “несвідомих“ письменників на кшталт М. Рильського, В. Сосюри чи М. Бажана примушувало маневрувати на лекціях. Не дивно, що у звітах кафедр педінститутів ті моменти, коли лектор свідомо не оминав таких “важких місць“ у навчальному курсі, вважалося “вищим педагогічним пілотажем“. Наприклад, викладач Сумського педінституту Б. Шнайдер здобув звання “педагогічного аса“ саме за вміння лавірувати в тенетах “реабілітованої літератури“ (Держархів Сумської області, ф. Р-2817, оп. 3, спр. 231, 5). Звичайно ж, у цьому світлі весь українофільський доробок митців розглядався як “слабкості ранньої творчості“ на шляху “наближення до соціалістичної радянської дійсності“ (Держархів Сумської області, ф. Р-2817, оп. 3, спр. 224, 30).

Принагідно зауважимо, що реабілітація доби “відлиги“ та випалення із свідомості громадян СРСР штампів “ворога народу“ були викликані самою дійсністю. Це тавро настільки глибоко в’їлося в повсякдення людей, що розросталося в їхньому світогляді, як ракова пухлина. За допомогою навішування ярлика “ворогу народу“ зводили рахунки, добивалися свого, нищили дрібні й великі долі. Навіть більшість простих прорахунків дрібних функціонерів великих підприємств часто-густо ставала основою для навішування такого ярлика. Так, уже після смерті Й. Сталіна, у переддень активної реабілітації, освітяни часто-густо таврували “ворогами народу“ навіть працівників буфетів за обрахування учнівської молоді (Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4004, 51 зв).

На другому етапі формування етнонаціональної самосвідомості українців доби “відлиги“ з новою силою прокинулася ксенофобія. Не оминула вона і стін вищої педагогічної школи. До прикладу, викладач кафедри марксизму-ленінізму Полтавського педінституту В. Павлович, зіткнувшись із критикою власної персони, пояснював її тим, що у виші та й у Полтаві загалом “просто не люблять росіян“ (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 621, 15). Проте говорити про відверту нелюбов до росіян у середовищі педагогів не варто. З таким самим успіхом можна було обвинуватити колективи педінститутів у тотальних проявах антисемітизму, особливо на початку 1953 р., коли вирішувалося питання так званої “справи лікарів-убивць“. Хоч і варто визнати, що серед окремих груп у колективах освітян були прояви юдофобії. Тоді з вуст багатьох педагогів лунали заклики щонайменше “вивезти усіх євреїв в одне місце і примусити займатися фізичною працею“ лише через те, що ті “згуртовані і ненавидять слов’ян“. Так, грізний “голос нашого народу“ із закликами смерті лунав із вуст київських професорів (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2773, 2). А,

наприклад, мовник Полтавського педінституту К. Кашкалда після початку “справи лікарів” заявив: *“Я вірю в існування єврейської організації. Американці використовують усіляку шваль. Євреї завжди вилазили сухими з води. Тепер їм це не вдасться”* (Держархів Полтавської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 668, 53). Єдине, чого серед кола освітніх педінститутів не було, так це закликати знищити *“усіх незалежно від того, винуваті вони чи ні”*, як то було в інших освітніх закладах Полтави (Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр. 1291, 17–18). Разом із тим, окрім усних заяв на партзборах, освітяни так і не написали жодного офіційного листа, антисемітського, русофобського чи іншого ксенофобського змісту, як це робили в окремих установах УРСР. Аналізуючи ж виключно “полтавську ситуацію”, можемо говорити, що інших проявів відкритої ксенофобії у виші нами не спостережено. Можливо, тому, що в Полтаві не було такого напливу студентів із країн народної демократії чи дружніх комуністичних держав, як у великих містах, де молодь час від часу влаштовувала п’яні бійки з іноземцями через їх національність. Скажімо, так часто робили київські молодики, виказуючи однокурсникам: *“...понаїхали сюди, азіати, дармоїди. Вас тут годують, а нам душно. Жити нема де”*, як це траплялось у Київському університеті (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 104, 18).

Революційний XX з’їзд КПРС покликав до життя такі ж революційні національні настрої в колі студентської молоді. Місцева влада неодноразово нагадувала освітянам, що буржуазні та націоналістичні ворожі елементи проникали в “зцементоване” радянське суспільство та діяли саме через молодь (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 5231, 9). Але подібні зауваги чиновників радше зводили ще вищу стіну непорозуміння між вихователями та вихованцями, ніж допомагали в протистоянні світоглядів. Свідченням цьому можуть бути думки стінкора газети “Голос молодих” Полтавського педінституту С. Висоцького (Держархів Полтавської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 750, 49). Юнак зазначав, що попри лібералізацію загального політичного становища, у провінції, де консервативні настрої були стійкішими, *“деякі студенти <...> вважають, що не можна нічого говорити, тому що їх будуть вважати за контрреволюціонерів”* (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4830, 3). Не дивно, що у висловленні власної позиції з наболілих націополітичних питань вихованці педінституту обирали нейтральне життєве кредо: *“Все тече, все змінюється, сьогодні це правильно, а завтра може бути неправильно”* (Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 3566, 48).

Та, незважаючи на дію такого інстинкту самозбереження, молоді люди підпільно слухали заборонене закордонне радіо, що у своїх передачах порушувало наболілі питання. Звісно, неусипне око державних структур вираховувало порушників “ідеологічного спокою”. Наслідки таких облав були різними. В одних випадках хитромудрі студенти відверто заявляли, як-от вихованці Станіславського педінституту: *“...знаємо, що це ціла брехня,*

але хочемо послухати, що вони про нас говорять“ (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 209, 19). В інших випадках вишівське керівництво було репресивнішим у своїх вчинках. Так, “за повторні демагогічні виступи на лекції з історичного матеріалізму“ розпрощався зі студентським квитком потенційний філолог Полтавського педінституту Алім Білецький (АПНПУ, ф. 3, оп. Накази 1958 р. спр. Накази. Т. 1, 25). А в Черкасах за “неправильні погляди“ та “провокаційні запитання на семінарах“ під особливий нагляд адміністрації потрапили студенти Борзяк та Баркар (Держархів Черкаської області, ф. П-2187, оп. 1, спр. 23, 5).

На додачу до внутрішніх чисток ідеологічно нестабільних вихованців, 5.06.1957 р. Міносвіти СРСР розіслало наказ № 625 “Про стан ідейно-виховної роботи серед студентів в Іркутському державному університеті імені А. Жданова та Іркутському гірничо-металургійному інституті“. Ним влада закликала продовжити непримириму боротьбу проти ворожих буржуазних ідеологій (Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 248, 25). Реакція на лист була неоднозначною в різних педагогічних вишах республіки. Якщо в Глухові директор інституту обмежився пафосним закликом до молоді читати в пресі більше матеріалів про боротьбу з українським буржуазним націоналізмом (Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 205, 42 зв), то в Полтаві справа розвернулася доволі круто. У місті із завидною постійністю говорили про “нездорові настрої“ учнівської та студентської молоді (Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4068, 4 зв), особливо ж про ворожі прояви націоналізму серед студентів (Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4489, 30 зв). І хоч у Полтавському педінституту розгорталися наймасштабніші політико-ідеологічні кампанії “підняття пильності мас“ (Держархів Полтавської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 748, 3), давно вже діяв гурток молоді, яка обмінювалася думками з приводу національної проблеми України.

З архівних джерел відомі прізвища трьох її активістів – це студенти Григор’єв, М. Малько і П. Пашко. Вони були далеко не “маргіналами“ в колективі, як їх потім намагалися представити у звітах партійні освітяни. Юнаки отримували стипендії, П. Пашко – навіть підвищену (АПНПУ, ф. 3, оп. Накази 1960 р. спр. Накази. Т. 1, 38). Однак молодь до активних дій підбурих процес русифікації освіти, що мав місце в УРСР після оприлюднення проекту Закону про школу 1959 р. Тоді М. Малько на лекції привселюдно зауважив, що українська мова в Україні недооцінюється і в державі немає умов для її розвитку (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4833, 72). Після невчасно сказаного зауваження знайшлися охочі викрити “підпільну організацію“. Викладач політекономії В. Євтушенко на “партійній чистці“ зауважив, що “у проявах націоналізму в окремих студентів винуваті не лише викладачі, парторганізація, а й комсомольці <...> повинні своєчасно виявляти ідеологічні помилки в поглядах студентів“. Інші ж, як противник націоналізму викладач П. Падалка та його колега Г. Задорожня обурювалися: “...як же так, щоб

такий великий колектив і прогледів націоналістичні погляди Пашка, Григор'єва, Малька?" (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4833,70–74). Хоч музикант-сумісник вишу Чамара неодноразово пропонував "прислухатись до розмов студентів та реагувати на нездорові явища" (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 5109, 2). Тоді ситуація вирішалася негативно для національно свідомої молоді, завершившись виключенням із вишу. Проте доба лібералізму мала і свої наслідки на місцях: ніхто не звинуватив їх у відкритому націоналізмові. Адміністрація виключила студентів-українофілів... через пияцтво (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 686, 11). Інколи виключення за націоналістичну та антирадянську демагогію поєднувалося з громадськими роботами. Так, студент Полтавського педінституту В. Куценко після низки попереджень за вільнодумство свої антидержавні настрої мав спокутувати річною "каторгою" на виробництві (АПНПУ, ф. 3, оп. Накази 1959 р., спр. Накази. Т. 1, 164).

Загалом в основний період розвитку національного питання (1956–1958) нами були помічені наступні ознаки діяльності викладачів та студентів: *нагнітання національно-релігійного, мовно-літературного протистояння; набуття чітких рис та змістовної форми боротьби з націоналізмом; заміщення національної історії партійною історією; контроль за ініоомовною літературою як джерелом націоналістичної загрози; початок реабілітації історичних діячів; відкриті факти ксенофобії, особливо нелюбові до росіян та євреїв; активізація українофільських гуртків та перші "ліберальні" репресії проти молоді.*

Останній етап зміни національної свідомості освітян УРСР доби "відлиги" (1959–1964 рр.) став пристосуванням до нових умов, що їх було закладено після ХХ з'їзду. З одного боку, пропагувалася лібералізація та право вибору, з іншого – продовжувався неусипний контроль за проявами ворожой ідеології. А з ковтком свіжого політичного повітря такий ворожий радянській системі український націоналізм почав сильніше вкорінюватися у середовищі студентської молоді. Не дивно, що в старшого покоління так само сильно почала проявлятися спрямована на самозбереження політика подвійних стандартів.

Її проявом стала позиція щодо викладання курсу історії УРСР у вищій та середній школі. Так, освітяни Полтави пішли на незрозумілий із точки зору національної гідності крок. Напевне, він був констатацією факту загального навіть не другосортного статусу українства в ціннісному світі тодішньої інтелігенції. 1959 року викладачі кафедри історії попросили деканат стиснути викладання курсу історії УРСР лише до одного семестру через його незначне місце та значення в навчальному процесі (!) (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 673, 20). До цього історія УРСР студентами-істориками і так вивчалася лише на V курсі (Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр. 1446, 18). На непрофільних факультетах Полтавського педінституту вивчення історії УРСР було

відмінене ще 1954 р., про що виш окремим мотиваційним листом просив Міносвіти (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 141, 115). Ситуація з викладанням курсу історії УРСР була жакливою. На 1959 р. загальний час навантаження по кафедрі історії складав 364 год. Із них 43% (156 год.) припадало на вивчення курсу археології, 27% (99 год.) – історії СРСР, 18% (67 год.) – методики викладання історії, 7% (24 год.) – спецсемінару з історії революції 1917 року і лише 5% (18 год. на рік!) – курсу історії УРСР (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 730, 38 зв). Не дивно, що таке ставлення до історії народу виливалося в абсурдність студентських висловлювань на іспитах. І прикро, що такі випадки були далеко не поодинокі. Щонайменше, студенти-історики козацьких літописців Самовидця та Г. Граб'янку називали літописцями Київської Русі, а козацького кошового отамана Самійла Кішку XVI ст. вважали учасником військових дій 1812 р. (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 761, 43–44).

Ситуацію з вирошування *“предметників-космополітів з досить незначним рівнем загальної культури”* (Логвиненко, 2006) мав виправити наказ Міносвіти УРСР від 21.01.1960 р. *“Про деякі зміни у викладанні історії в школах УРСР”*. Цим документом передбачалося видати нові підручники українською мовою (Держархів Сумської області, ф. Р-2569, оп. 3, спр. 302, 15). На ініціативи уряду з власними пропозиціями відгукнулися освітяни. Цікавими є їхні погляди на формування макету підручника з історії УРСР для VIII класу восьмирічної школи за авторством Ф. Лося, В. Дядиченка та В. Спицького (Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр. 1905, 1–3). Історики Полтави були проти тієї кількості імен і дат, які пропонувалися і не вивчалися навіть у вишівському курсі. За підрахунками полтавських викладачів, інколи можна було зустріти до 24 імен та до 30 дат на одній сторінці. Інші пропозиції полтавців вималювали яскраве бачення української національної історії: вона мислилася невіддільно від Росії і не повинна була претендувати на таке широке висвітлення, як історія радянська (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 742, арк. 207–221), до Києва відправили рекомендацію: *“...після XXII з'їзду та Закону про школу почали більше уваги звертати вивченню післявоєнної історії країни, а не заглиблюватись у нетрі минувшини”* (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 800, 6). У світлі подібних коментарів Міносвіти в наказі № 73 від 21.04.1960 р. узагальнило, що освітяни *“чітко вказали свою позицію стосовно науки: менше розкривати питання минулого, а спрямовувати свої дослідження на опис сучасного переростання соціалізму в комунізм”* (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 699, 18).

У цей період держава з новою силою почала війни проти *“відновлення і штучного насадження під маркою “національних традицій” відсталих реакційних звичаїв і нравів”* (Постанова, 1960). Із точки зору збереження комуністичної монополії на світогляд заходи були вчасними. Так, у Полтавському педінституті знову активізував діяльність студентський

гурток, відомий своїми націоналістичними потягами і розігнаний декількома роками раніше. Виключення 1958 р. його учасників із вишу за захист української мови лише розбурхало океан незгодних. В ухвалі Вченої ради інституту у вересні 1960 р. уперше за 5 років після ХХ з'їзду з'явилася ухвала посилити боротьбу з проявами українського буржуазного націоналізму у виші (Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 756, 16). Педагоги зауважували, що за останні роки значно послабилася “революційна пильність” населення: “...у магазинах чи на вулицях можна слухати всілякі розмови антидержавного значення” (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 5278, 58). Молодь поповнювала лави тих, для кого українство полягало не лише в належності до КПУ. Опальних Пашка і Григор'єва, виключених офіційно за п'ятику, неофіційно – за незгодницькі позиції, було поновлено в педінституті. Це, напевне, підсилювало віру в правильність їхніх переконань. Ми не знаємо всієї кількості та імен учасників націоналістичного гуртка педінституту Полтави, не можемо відновити їхні думки. Однак, відомо, що дії цих студентів 1961 р. викликали окрему постанову бюро обкому партії. Уже до квітня 1961 р. прокотилася нова хвиля відрахувань через націоналізм. Проте офіційних коментарів в архівних джерелах нема. Відомо лише, що декан природничого факультету А. Каришин зауважив: “...наша партійна організація не мирилася з нерадянськими настроями Белецького, Куценка, Захарченка та інших. Довелося докласти багато зусиль для того, щоб виключити Белецького, директор інституту не винний у тому, що в інституті поновлені Пашко і Григор'єв” (Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4834, 31). Не відомі позиції й інших “незгодних”. Якщо молодь була нелояльна у своїх виступах до радянської дійсності, то причинами виключення з вишу називали неодноразові “демагогічні виступи”. Принаймні полтавська “демагогія” не драгувала так партійців, як учинки харківської молоді на сільськогосподарській практиці, коли юнаки з Харківського політеху Подпорін, Єльков, Судновський, Скубак та Мясников для розваги проїхалися по селу в гарбі з чорними прапорами з написами “Анархія – мати порядку” та “СС”. У той день бідолашні мешканці села перелякалися, що знову почалося Махновське підпілля та вийшли з лісових схронів недобиті фашистські окупанти (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 254, 116–117).

Незважаючи на подібні сумні й часом трагікомічні сторінки в літописі українського національного пробудження, були й світлі дні. Викладачі вишів уже не боялися говорити про безпідставність репресій Й. Сталіна. Так, асистент кафедри історії з Полтави П. Дишлевий в автобіографії 1963 р. відкрито написав, що “батько в 1937 р. став жертвою необгрунтованих звинувачень і в 1956 р. посмертно реабілітований” (АПНПУ, ф. 2, оп. Д-1, спр. Дишлевий П. С., 3). Кафедра історії зауважила, що студентська молодь стала на семінарах, особливо під час вивчення курсу з історії революції 1917 року та громадянської війни, відверто називати десятки прізвищ видатних партійних та державних діячів, які були жертвою культу особи (Держархів

Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 866, 10). Відродився інтерес до репресованих митців. Так, викладачі Полтавського педінституту П. Падалка та О. Данисько, вийшовши на широкий загал міста (Держархів Полтавської області, ф. Р-6829, оп. 1, спр. 111, 50), із 1960 р. повертали в маси особу та творчість забутого письменника Пилипа Капельгородського, голосно заговорили про сталінські репресії літератора (Данисько, 1962). Хоч київські колеги полтавців не поспішали з реабілітацією колишніх “ворогів народу”. Так, викладач Кабалевський застерігав від уведення до навчальної програми творів реабілітованих майстрів слова Е. Блакитного, І. Микитенка та В. Чумака, бо був переконаний, що у них висловлені ворожі погляди (Держархів Київської області, ф. П-435, оп. 4, спр. 21, 59). А у Львові філологів Гончара, Волівця та Ломницького засудили всім колективом за те, що вони розповсюджували у виші “ворожі” націоналістичні твори Б. Лепкого й У. Самчука (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 239, 7).

Підсумовуючи, зазначимо, що останньому періоду розвитку національного питання в колі освітян УРСР доби “відлиги” зацентровано: *створення літературно-ідеологічних комісій із перегляду змісту навчальних курсів та літератури; нищення курсу історії УРСР, одночасне новій хвилі українського підручникотворення; залежність наукової думки від шаблонів єдності та партійності; часткова реабілітація історичних діячів та родичів співробітників; активізація гуртків незгодних та подальші чистки студентських рядів.*

1. *Архів Полтавського педуніверситету (АПНПУ), ф.1 (з/в), оп. 1956 (Рос. відділ) (М-Р), спр. 2182.*
2. *АПНПУ, ф. 2, оп. Д-1, спр. Дишлевий П. С.*
3. *АПНПУ, ф.3, оп. Накази 1958 р., спр. Накази. Т. 1.*
4. *АПНПУ, ф. 3, оп. Накази 1960 р., спр. Накази. Т. 1.*
5. *Данисько О. (1962). До 80-річчя з дня народження П. Й. Капельгородського. Зоря Полтавщини. № 241. С. 4*
6. *Держархів Київської області, ф. П-485, оп. 4, спр. 21.*
7. *Держархів Полтавської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 668.*
8. *Держархів Полтавської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 748.*
9. *Держархів Полтавської області, ф. П-12, оп. 1, спр. 750.*
10. *Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр. 1291.*
11. *Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр. 1446.*
12. *Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр. 1905.*
13. *Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 3566.*
14. *Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4004.*
15. *Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4026.*
16. *Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4068.*
17. *Держархів Полтавської області, ф. П-244, оп. 1, спр. 4489.*
18. *Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4830.*
19. *Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4833.*

20. *Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4834.*
21. *Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 5231.*
22. *Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 5109.*
23. *Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 5278.*
24. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 392.*
25. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 395.*
26. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 440.*
27. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 493.*
28. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 594.*
29. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 598.*
30. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 621.*
31. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 673.*
32. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 686.*
33. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 699.*
34. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 730.*
35. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 742.*
36. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 756.*
37. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 761.*
38. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 800.*
39. *Держархів Полтавської області, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 866.*
40. *Держархів Полтавської області, ф. Р-6829, оп. 1, спр. 111.*
41. *Держархів Сумської області, ф. Р-2817, оп. 3, спр. 224.*
42. *Держархів Сумської області, ф. Р-2817, оп. 3, спр. 231.*
43. *Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 161.*
44. *Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 177.*
45. *Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 205.*
46. *Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 248.*
47. *Держархів Сумської області, ф. Р-5369, оп. 1, спр. 269.*
48. *Держархів Сумської області, ф. Р-2569, оп. 3, спр. 302.*
49. *Держархів Черкаської області, ф. П-2187, оп. 1, спр. 23.*
50. *Козьєв Н. (1953). Про революційну пильність Зоря Полтавщини. № 29. С. 2.*
51. *Костенко В. (1958). Торжество лєнінської національної політики. Зоря Полтавщини. № 2. С. 2.*
52. *Лиманський Т. (1954). Частишки про дружбу. Зоря Полтавщини. № 215. С. 3.*
53. *Логвиненко О. В. (2006). Підготовка вчителів та забезпечення ними шкіл України у 1950–1960 роках. Україна. ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Зб. статей. Випуск 10. С. 205.*
54. *На зустріч славному ювілею (1958). Зоря Полтавщини. № 102. С. 1.*
55. *Постанова Пленуму ЦК КПУ на доповідь секретаря ЦК КП України тов. Л. Г. Мельникова “Про хід виконання рішень ХІХ з’їзду КПРС...” (1953). Зоря Полтавщини. № 2. С. 1–2.*

56. Постанова ЦК КПРС “Про виправлення помилок в оцінці опер «Велика дружба», «Богдан Хмельницький» і «Від щирого серця»” (1958). Зоря Полтавщини. № 113. С. 1.
57. Постанова ЦК КПРС “Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах” (1960). Зоря Полтавщини. № 8. С. 1–2.
58. Центральний державний архів громадських об’єднань (ЦДАГО) України, ф. 1, оп. 24, спр. 2773.
59. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 90.
60. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 104.
61. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 141.
62. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 209.
63. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 239.
64. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 71, спр. 254.
65. Симоненко Р. (1953). Сіоністи – агенти імперіалізму. Зоря Полтавщини. № 34. С. 4.
66. ХХІХ роковини з дня смерті Володимира Ілліча Леніна (1953). Зоря Полтавщини. № 16. С. 1.

УКРАЇНСЬКА ТЕЛЕВІЗІЙНА РЕКЛАМА ЧЕРВНЯ-СЕРПНЯ 2013 РОКУ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ СПОЖИВЧИХ ТРЕНДІВ

Наталія Манич
(Україна)

У статті розглянуто, якими шляхами глобальні споживчі тренди останніх років (sellsumers / споживачі, які продають, maturialism / дорослішання, point and know / вказати та знати, eco-superior / екологічно досконалий, made for BRIC / зроблено для БРІК) реалізуються в рекламному просторі українських телеканалів (Інтер, 1+1, ТРК Україна, Новий канал, ICTV тощо).

Ключові слова: тренд, трендовчинг, трендовчингове агентство, глобальний тренд.

UKRAINIAN TV COMMERCIALS FROM JUNE AND AUGUST 2013 IN THE CONTEXT OF GLOBAL CONSUMER TRENDS

Natalija Manych

In the article the author studies the ways in which global consumer trends of recent years (sellsumers, maturialism, point and know, eco-superior, made for BRIC) have been used in the adverts broadcast on Ukrainian national TV channels (Inter, 1+1, TRK Ukraine, Novy Kanal, ICTV, etc).

Key words: trend, trendwatching, trendwatching agency, global trend.